

A coplas que se cantaban nas ruadas de Loureiro de Cotobade

Discurso lido o día 8 de maio
de 1956 no acto da súa recepción,
polo excelentísimo señor don

Antonio Fraguas Fraguas
e resposta do excelentísimo señor don
Ramón Otero Pedrayo

REAL ACADEMIA GALEGA

**A coplas que se cantaban
nas ruadas de Loureiro de Cotobade**

O solemne acto académico
no que foron lidos os dous
discursos recolleitos no
presente volume celebrouse
o 8 de maio de 1956
no Salón de Actos da
Real Academia Galega

A presente edición elaborouse a partir
dos mecanoscritos orixinais custodiados
no arquivo da Real Academia Galega

Edita
Real Academia Galega

© Real Academia Galega, 2016

Deseño da colección
Grupo Revisión Deseño

**A coplas que se cantaban
nas ruadas de Loureiro de Cotobade**

REAL ACADEMIA GALEGA

A Coruña 2016

Discurso do excelentísimo señor don
Antonio Fraguas Fraguas

Señores Académicos:

Quero en primeiro lugar agradecer profundamente o inmerecido honor que se me fixo nomeándome pra vir ocupar un posto que non merezo. Fago esta sincera afirmación con profundo dolor pois ben quixera traer eiquí, neste intre solemne, de viva emoción, unha obra cumprida, guía segura de activas manifestacións culturais. Non teño no meu haber mais que boa voluntá, e, falto de outros méritos, pídolles que perdonen a quenes me nomearon e teñan pra mín unha indulxencia total.

Confeso que sinto neste momento un medo tremendo, estremecente, medo que xurdeu no seu día e que vai aumentando a medida que, sin querer, hay que facer unha comparación. Veño a ocupar un lugar que quedou valeiro o día sete de xaneiro de mil novecentos cincuenta cando alá lonxe, en Bós Aires, morreu Alfonso Rodríguez Castelao, o amigo Daniel, o médico que por non poder barrer a morte do leito dos enfermos non quixo exercer a meiciña. Quizais fora millor deixar vacante o seu posto deica que outro artista como él ou Rosalía, as duas representacións de Galicia mais sinceras e acabadas, viñera ocupar esta cadeira. Non debiera ser eu o destinado que son home de poucas letras e a quen o arte lle foxe como foxe o vento que canta nas ripas dunha cancela. Veño pro sitio dun home cuio nome leva unha proyección universal de sincera grandeza e popularidade. Pasará o tempo, moito tempo, e na casiña mais apartada non se esquecerán as *Cousas da vida por Castelao* e pros artistas e pra todol-os espíritos de fina sensibilidade, Castelao será sempre a luz acesa nos infínidos hourizontes. O seu nome vai no encanto das paisaxes da terra e das preocupacións humáns. Cerne de vellas carballeiras, arume de flores nas leiras do val e da montaña, canto de paxariños, estrondo das olas na costa e latexar das escumas brancas da praia, vento que canta nos piñeiros: toda a esencia de Galicia, eso é Castelao. Outo espírito de maxistral artista sin límite de bondade, escribe ou fala, pinta ou dibuxa, conversa ou pensa, sempre esgrevio espírito en requintada esencia vivindo e revivindo a vida da nosa terra.

Xenio superior, outo e lanzal, guiado coa mais pura sinxeleza, sinteu os pesares cedo e sinteinós sempre. Toda a súa vida levou na i-alma a dolor de ferintes espiñas. Pra apagar a súa tristeza cubreuna a cotío coas mellores campas da

realidade ou da fantasía e revisteu a obra coas galas do humorismo confirmándose unha vez mais a sentencia de Mark Twain: “debaixo do humorismo hai sempre unha grande door”. Foi Castelao humorista por excelencia, humorista que fai rír ou fai sorrír, pro sempre fai pensar.

Naceu en Rianxo o día 30 de xaneiro de 1886. De neno emigrou a Arxentina, volveu pra Galicia e fíxose médico, e, mais tarde, ingresou no Corpo de Estadística. Foi nomeado Académico Numerario no ano 1926; o mesmo ano que publica o primeiro libro de *Cousas*. Tiña xa realizada unha obra brillante que vai donde os dibuxos de *Vida Gallega* e de xornal *El barbero municipal* de Rianxo onde se afeitaban ôs caciques con xeitosa pluma e aguzado lápiz, deica os intresantes artigos: “Do meu diario”, froito das ouservacións recollidas no seu viaxe por Francia, Países Baixos e Alemania, onde se xuzga con verdadeira pasión de artista escolas e individuos nun dos momentos mais intresantes nos camiños do arte. Publicáronse no boletín *Nós* do que él era director artístico. Non podemos facer agora ensayo bibliográfico e reconto de obras, preferimos expresar a emoción de nomes que son amigos que levamos no peito. Lembremos: *Un ollo de vidro* ou *Memorias d’un esquelete*, fino humorismo de censura pros xuzgadores sin senso do seu xuicio, como a vaca que non distinguía no autor mais que un home con gafas; a historia de *Os dous de sempre*, simpática vida de Pedro e Rañolas, novela adicada ôs mozos galegos, feita pra derramar o tempo que lle sobra; *As cruces de pedra na Bretaña*, garimoso conxunto dos moimentos semellantes os nosos; *Cincuenta homes por dez réas*, feixe de figuras que nos divirten coa prestancia da sua fanfarria; *Retrincos*, un ledto estremecer da sua mocidade; *As cruces de pedra na Galicia*, o seu testamento, chamoulle don Xesús Carro, o libro que fixo con tanto agarimo acariñando un a un os cruzeiros de todol-os camiños, onde se xuntan paseniñamente a Visión e a Santa Compañía e fan saudosa parada as procesións e os enterros. Con cariño especial fixo *Pimpinela* e *Os vellos non deben namorarse*, paso seguro dun novo teatro que a morte deixou sin rematar. Prosas por nós moi estimadas son *Verbas de chumbo* serie de artigos feitos en Extremadura e publicados en *A Nosa Terra* a sua revista predilecta, e *Sempre en Galicia*, a millor, mais noble e mais sincera interpretación da terra.

Os dibuxos de Castelao ilustraron periódicos e revistas. Do seu lápiz saíron agudas caricaturas a cuio tema adicou conferencias e treballos; a teoría das líneas aplicadas ôs caracteres dos homes era sorprendente. O album *Nós* mereceu que nos xuicios críticos dixeran dél que non se había feito nada igual dende Goia. (Mais tarde dibuxou: *Galicia mártir*, *Atila en Galicia* e *Milicianos*). Dos camiños do mundo, dende Nueva York a Bós Aires quedou unha obra brillante

na que resalta a afertunada interpretación dos negros. Motivo muy ben cuidado no seu arte foron os cegos ôs que tratou de xeito tan garimoso i-espiritual que non estrana cando algunha vez lle chamou: “Meus Compañeiros”.

Da sua pintura, gabada por todol-os críticos, quedan lenzos sorprendentes; son boa mostra os cuadros que se conservan na casa de suas hirmáns, os do Museo de Mondaríz, un do Museo de Arte Moderno, varios en casas particulares e outros no Museo de Pontevedra a cuio Patronato perteneceu. En toda esta obra vive ledamente, con valor sentimental, ese arte maravilloso das formas da vida e das pasións. Gañou na mais lixeira conceución artística o releve e o color precisando con valor incomparable, nunha recreación saudosa, as diferencias de matíz nas sombras dos piñeiros e dos carballos, dos vidoeiros e dos sotos de castiñeiros, como soupo difrenciar con trazo maxistral a carroña dos homes e a sinxeleza dos rapaces: o encanto dos nenos inda que foran rillotes.

Prendado da luz, das sombras e das almas, namorado das formas de vida e do paisaxe, vida filial da terra, cautivarono sempre as melodías escoitadas nos peiraos, na taberna da ribeira, nos traballos das leiras e nas troulas dos camiños, e pra que se coidase o canto, o bó canto, e non se cubra de tristura a terra foi dos fundadores da Polifónica de Pontevedra pra que fixo os decorados teatrales. Outras obras de teatro tiveron por fondo a realización escenográfica de Castelao.

Castelao, a vida que viveu sempre pra Galicia, leva enraizados nomes de singular valor: Rianxo, a casiña de seus pais, aquela igrexa, o adro, a ría e os mariñeiros, Peito de Lobo e Sabela a bailadora das festas; Santiago, prodixio de pedras, misteriosa luz nas torres e nas ruas, procesións e troula estudantil; Pontevedra, repouso espiritual, profunda creación artística; logo outros nomes, moitos nomes, os de todol-os casales, aldeas e vilas de Galicia, luceiros relucentes de fertuna, feitizos de gloria namorados. Camiños do mar, lonxanas cumes bravías onde moi a neve esperanza e desesperos; tamén os eidos d’Europa, despois outra volta o mar, ir e vir nun soio pensamento: a Terra, repousada verba, anceo firme de bó mariñeiro.

* * *

Agora coa indulxencia dos ouvintes e o medo correspondiente pretendemos facer un comentario dentro da maior sinxeleza, dunhas cantas coplas que se cantaban nas ruadas de Loureiro de Cotobade, na provincia de Pontevedra, onde temos recollido un importante cancionero.

Como en toda Galicia a raiz sentimental guía con romántico sentido a mais importante canción da vida: o amor, e na sua intención podemos decir que

se gastan os discursos da moxedá, feitos parranda unha vez e outra copla ou sentencia buscada e recollida na luz acesa das estrelas, no canto do galo e no profundo zoar das cachopeiras. Pra non fatigar moito a atención dos presentes limitámonos a unha pequena sección do saber popular dunha aldea e titulamos o noso pasatempo: “Roseiras e paxariños nas cantigas dún serán”.

Non se trata dun xardín de pazo con riscos do mirteiro e de tomiño. Non chega a este plantío do serán a camelia branca ou roxa, a fantasiosa araucaria ou a palma de abanicos. O xardín deste mundo de festa, o noso xardín florido, ten rosas de todol-os cores, tén romeu e tormentelo, e cantan nél os melros que fan seus niños no sagrado terrón do camposanto, nas polas altas das oliveiras, reiseñores, os galos do amanecer e outros moitos paxariños de morne rechouchío motivo de béliidas comparanzas que fan gabanza ou desdén ô redor da xente que anda na festa.

A festa na aldea ten sempre algo de misterio. Hay que aguantar a noite, fuxir das encrucilladas e camiñar as escuras pol-os fondos camiños e carreiros que a ilusión fai longos e tristes ou curtos e ledos. Agora xa é historia todo canto se diga do serán de Loureiro, pero historia de xeneracións desaparecidas; poucos lembran a pandereta io candil o fachico e o farol, a parranda e as coplas que deprendían as rapazas sentadas no escanil da cociña pra facer as festas do inverno.

Tería mais valor o noso comentario se poideramos chegarnos a un lugar da parroquia: ô Piornal. Está nunha ladeira moi pendente, entre a Costa e Chandovido. Non hai mais que duas casas: a de Dametrio e a do serán. Pra ir na nosa compañía escollemos unha noite de domingo, xa preto do antroido. Noite fresca de lua tardeira. O río moi cheo, oise desde lonxe, teremos que pasar â sua veira porque baixamos pol-o camiño do Cacharredo pra ir dar ô Frade. O Cacharredo é un camiño carreteiro con grandes laxas onde afondaron simétricas rodeiras os carros dos veciños. Non hai un illón en toda a Costa, un carballo hebrudo e a millor pantasma das sombras na revolta do fondo da calzada. O rigueiro de Portalvaral vai agora a nosa veira. Pasámol-o por un pontillón e deixamos que se xunte ô río no pozo de Cernade. Apuramos un pouquiño pra sair logo da humedade dos fondos; ô chegar âs primeiras casas do Frade oímos cantar unha copla, son mozos de fora que vên ô serán esta noite. Canta un lixeiro alalá un mozo con voz de tenor finiño.

Algún día era eu
do teu xardín maravilla

conocemos o seu sonsoneo de barroquismos improvisados, é Landeiro de Famelga, mozo de rebulideiro mirar sosegado nas falas e gran xogador de brisca e de chave; co seu cantar deixa prendadas as mozas que agora escoitan:

agora que vou pra vella
son a flor aborrecida

vai fuxindo coa voz como si marchara pra moi lonxe e cada vez oise mais finiño e longo,

son a flor aborrecida.

A casa do serán está apartada da vecindá, tén un curral aberto e un patín con escaleiras pol-a vanda da horta por onde se vai pra sala da festa. Atravesamos pol-o portelo aberto de propio intento porque os rapaces en vinganza dos desprecios das mozas fan algunhas falcatruadas no subidoiro. A porta vella e despintada ten ferrollo de lengüeta e longas regandixas pol-o medio. A sala é ben grande. Nunha lacena gárdanse os panos das mozas, no fondo da sala a porta que da o pasadizo. Colgada na parede da dreita antre dúas ventanas alumbra a estancia unha luz de carburo.

As mozas están sentadas ô redor pol-a veira das paredes pra deixar sitio pro baile, gravitación popular en torno â danza. Dúas tocan as panderetas e van botando coplas garimosas de saúdo pros que chegan

Ben venido, ben venido,
ben venido de chegada
esa vosa ben venida
érase ben deseada.

non poden tér millor recibimento quenes pasaron agora a porta do serán.

A noite é pequena pra escoitar total-as coplas e romances que saben as mozas e mozos, e as van cantando con relación a parrafeos, xuramentos e promesas; ou pra celebrar as boas novas do mociño que veu do servizo e inda trai o pantalón d'uniforme. Escoitemos as que fan alusión âs rosas e flores que irán cantando as mozas de todol-os lugares e algunha vez os mozos en diálogo sincero e amistoso

De Loureiro a Rebordelo
todo é camiño chán,
todas son rosas e flores
postas pol-a miña mán.

Pódese decir, e sempre será verdade, que no serán o canto vai seguindo unha historia de galáns, os galáns do parrafeo, dialéctica aguda con suxerencias de finos decires sin gran contido de fondo, pero tan aduviado na forma que gustaba inda que fose ben notoria a súa afectación. Tamén viñan os mozos namorar i-estimaban as cantoras, cando cadraba na vez, a presenza dos mozos de outras parroquias para quenes non faltaban as douradas coplas que tecían roseiras antre os toxos pra facer gabanza non dos camiños senón de cantos os paseaban na ronda

Os mozos solteiros
que os pasean de noite.

O canto ben se comprende que é un garimoso saudo os mozos de Rebordelo que esta noite están na festa.

O lugar de Vilalén
de lonxe parece vila,
ten un caravel na entrada
e unha rosa na saída.

Non sempre é a parroquia allea, tamén hai que botar a copla ô lugar humilde de menos mocidade no serán aquela noite, e hai que facer agasallo os veciños louvando, pretenciosa louvanza, un mozo e unha moza quizais símbolo de toda a xuventú do lugar agora espaxada pol-o mundo. O donaire da copla recolle o fermoso dito pra nenos:

Meu caravel, miña prenda.

Un sentido altamente emotivo trata de expresar a pasión que sinte un mozo pol-a súa compañeira. Non pode decirlle d'outra maneira o que sinte senón chamándolle rosa, rosa de fermoso porte que a súa veira acada suspiros da vida cautiva

Corre a auga do meu peito
por un cano de marfín
pra regar esta rosa
que teño o lado de mín.

Festas campesiñas foron tamén as muiñadas. No muiño había que pasar varias noites, pra ben ser unha semana

Unha semaniña enteira
esa sí que é muiñada.

Cando o mozo convida a mociña pra ir na sua compañía o muiño fai gala do tempo de moer e da bonitura da cara, é unha cariña de rosa por eso cantan

Vamos o muiño vamos,
miña cariña de rosa,
vamos o muiño vamos
que esta semaniña é nosa.

Precísanse diálogos de falsas conquistas no galanteo das chamadas

O patrón chamoume rosa,
rosa do xardín frorido,
–son rosa mais non son sua,
son rosa do meu marido.

Foi un repique desleigado un saudo malino saído da banda da eira ou do longo camiño dos eidos. Outra vez oiremos cantar

O cura chamoume rosa
eu tamén lle respondín
d'estas rosas señor cura
non as tén o seu xardín.

Inda quedan marmuladores, xente ruín que gusta de facer mal â rapaceada namorisqueira. Falar, falar por non estar calado, tratar de descubrir defectos e o parecer con resultados opostos as pretensións.

Foches falar mal de mín
axunto dos meus amores,
fai de conta que botaches
auga por riba de flores.

O amor prende en calquer lugar, eiquí escoitamos o lamento de quen se namorou no toxo.

Namoreime no espiño
o vento levoume a flor,
malía de quen namora
cousas que do vento son.

Sería ben afertunada a moza que namorara o vento e o levara no donaire das faldas almidonadas, pero o vento non se namora é deidade cósmica de pasamentos da natureza nos outonos, caída de follas chamadas pol-os camiños e música con asubío nas carballas milenarias.

Dín que che pican as máns
para mín son amorosas
tamén pican os rosales
e d'eles salen as rosas.

Non é solo o color e o aurume das roseiras que leva a fertuna das comparanzas, tamén son as espiñas que fan sufrir a quenes tratan de levalas sin cautela.

Eu collín a flor da xesta
que é a primeira que vén,
desde que te vín a tí
non ameí a mais ninguén.

Noriega estimou a xesta en flor e parouse a sua veira pra facer lembranza da Pasión.

¡Fálame do que ben quero!
o pe d'esta xesta en flor.

Tamén é de xesta o ramo que se pón na leira de millo pra señalar o trunfo do traballo, o remate da sementeira. Pode collerse igualmente pra adorno do ramo da boda que vai espetado nunha botella. Na copla madrugou a flor e madrugou quen a colleu.

Vamos eu e tí meniña,
vamos eu e tí e eu,
vamos eu e tí meniña
apañar flor do romeu.

Antre as plantas de mais estima que florecen na horta figura o romeu, porque

O romeu e rey das herbas

ten poder medicinal, casi misterioso poder, en cocimentos de viño con azucre ou con mel, lévase no ramo a eirexa o domingo de Ramos antre oliva, mirta, acibo, loureiro real e pau de San Gregorio. Apañar a sua flor é leda ocupación e

quizáis teña certo prendimento amoroso. Por ese pretendido conxuro quere ir o mozo apañar a súa flor, unha mañán de leiras orballadas. E como facendo un circo o seu redor poñerase en tres lugares.

Nena dos cabelos loiros
¿qué lle votas o teu pelo?
Auga da flor da montaña
que lle chaman tormentelo.

Hai plantas de poderes extraordinarios, tornan o mal de ollo, escorrentan as meigas, tran sorte pras ventas e hasta hai algunha que tén virtude pra facer relucir os loiros cabelos das raparigas, según pode informarnos a copla que xa dixemos. Agora coidemos os carabeles

O carabel cando nace
abre pol-as catro esquinas,
o amor cando pretende
non conta senón mentiras.

E un mirar cuidadoso, un regalo da mañán, salpicar a auga no quinteiriño do resío e reparar nas flores que nacen nas plantas mais mimosas. Son os carabeles roxos, como paixón de corazóns feridos na dúbida asustada dos amores, os que colleron primeiro a luz do sol. O trunfo do color brillante é unha matización de fondas promesas. Relevs desdibuxados, grandes e pequenos, son contas que non poden ter axuste, mañán xa se dirá, hoxe o amor empeza.

O carabel nace cando nace
de pequeniño recende,
non hai cousa mais humilde
que o amor cando pretende.

Quizais tén de ser grandes as mentiras para que poidan erguerse en arelas de promesas e luxosas maxestades da vida no fío da ilusión. O amor esperta e non agarda vieiros, quere ser correspondido e pra conseguir esa felicidade agranda feitos e prega con humildade.

Hai que aconsellar e aconsellar bèn. Consellos non custan cartos. Para dal-os con certa delicadeza buscamos a semellanza do carabel inda botón en flor.

Carabel que estás na horta
déixate estar no botón,
meniña terás coidado
de non dares ocasión.

Outras dúas cantigas que levan por tema o carabel na horta.

Teño un carabel na horta
con tres flores a bulir:
xa me tiveches namán
e deixachesme fuxir.

E un remate triste. O carabel serve de comparación no momento final do seu florear cando non quedan mais que tres floríñas a bulir.

Carabel da horta allea,
carabel que me pretendes
pensaba de te mercar
estou vendo que me vendes.

Inseguridade da xente, ninguén pode ter seguranza do mañán. Promesa e xuramentos foxen como lóstregos na noite de trebón.

Sementei millo miudo
na ventana dun ferreiro,
sementei millo miudo,
naceume un carabeleiro.

Sempre aparece o oficio de ferreiro con un particular desprecio, carbón, ferro, moxicas, todo serve pra aconsellar as mozas solteiras pra que non casen con eles. Hai no mundo quen canta desprecios pero tamén hai mociñas que cantan loubanzaqs, entre elas a que transforma o miudo en carabeleira.

Miña Virxen de Aguas Santas
apaña ese carabel,
que lle caeu da ventana
cando pasou San Miguel.

O Padre Solla adicou o santuario na súa feligresía un pequeno estudio coa novena da santa pero non recolleu o cancionero. Boa mostra é a copla que cantaban as mozas como fina gabanza da patrona adicada ôs mozos da parroquia que viñan a nosa festa.

Rosa que estás na roseira
déixate estar gacheiriña,
vou para terras de fora
cando viñer serás miña.

Non podía faltar a ausencia; marchar e a imperiosa orden que levan todol-os mozos da aldea: marchar pro servicio, marchar a traballar pol-o oficio, marchar pra terras de fora, sempre a sentencia da partida e a tristeza de despedirse. Loureiro produce nas xentes unha saudade especial. A separación pode causar a morte. Pra quenes se adican o estudio da saudade tomen como exemplo curioso a Florentina, rapaza que morreu d'amor, ôs 22 anos, a quen está adicado o segundo libro de *Cousas* de Castelao. E o fillo de Benito do Frade que morreu de soidades en Pamplona cando foi servir ô Rei, feitos históricos ocorridos no século pasado. A tristura da partida quixera ter a promesa d'uns amores firmes, para esa hai que pedir como â rosa do rosal que permaneza escondida.

Agora escoitemos o canto dos paxariños. Vai primeiro a copla da rula coas suas comparanzas.

A rula que viudou
xurou de non ser casada,
nin pousar en ramo verde
nin beber en auga clara.

Todo tén raiolantes decires. Historias ben traídas e lerias de camiño, falar baixo diante dos cómaros afincados nos lameiros. Din que rondan a viuda e ninguén sabe quén é o rondador. Alguén fixo unha sinal agora mesmo cando pasou a porta do serán un mozo tristeiro con polainas e gorra de bisera; aseguraron que era o rondador e pol-o sí ou pol-o nón saudaron-o con saudosa intención onde lucían os suspiros da viuda. A copla non tén laído triste, é firme promesa dos amores que vai zugando a terra.

Canta rula canta rula
canta rula n'aquel souto,
coitadiño do que espera
pol-o que está na mán d'outro.

Agora é o canto da rula que sale da fronda do souto. Inda que de gran monotónía non deixa de dar vida o paisaxe e o seu rou rou tén algo de aloumiño, e no acompasado donaire do vento fai sentir certo dolor pol-os que esperan o tesouro que outro garda.

A dama que anda no baile
tén no mandil unha rula,
o galán que anda coela
¡válgame Dios que hermosura!

O mandil é casi unha peza de adorno, resalta o seu color e canto aditamento lle poña o bó gusto de quen o leva. Sabemos de certos dibuxos de outras prendas de vestir que levan animais estampados.

A saia de Carolina
tén un lagarto pintado.

Pero cando hai que gabar unha parexa será a rula o motivo que decora o mandil ben visible no garbo do baile.

Quén me dera ser a rula
a ruliña do sertón
para facer o meu niño
dentro do teu corazón.

Diálogo de viva emoción. Anxia de mozo asisado que declara no cantar un deseo de remanso na súa vida casadeira. A expresión ten sabor brasileiro e será por eso inda millor acollida. A resposta non é por tanto de extrañar.

Non precisa ser a rula
a ruliña do sertón
o teu niño xa está feito
dentro do meu corazón.

Tres coplas falan do cuco, paxariño pillabán que ben cantar na primaveira pra decir as mozas cantos anos tardarán en casarse. Claro está que hai que saber facer a pregunta. El responde sempre certo, mais se non se expuso como é debido a resposta é desafortunada. Agora na pola noble do castiñeiro presentan as mocías ô cuco pra gabar con un oficio o seu poseedor.

Eu ben vin estar o cuco
na rama d-un castiñeiro,
coa machada na mán
deprendendo a carpinteiro.

Marcharon n-este intre un fato de mozos; xa non volven esta noite a nosa festa, van a outras parroquias cantando penas d'amor. Ô notar a sua falta levarán a despedida.

Canta cuco, canta cuco,
na rabela do arado,
os mozos que hai agora
levan a fuga no rabo.

A terceira copla é unha variante.

Canta cuco canta cuco
na rabela do arado,
as mulleres antre os homes
é un gando mal gardado.

Unha historia certa. María era a dona da casa do fondo do lugar. O seu fillo agatuñaba calquer albre por difícil que fose pero a especialidade do fillo de María eran as cereixas. Collías na punta das polas mais longas sin gancho de ningunha clase, deitandose nas ramas como si fora unha lesmia. María fartouse de gabar o fillo e de decir que collía as cereixas como un paxaro; tantas veces o dixo que todol-o conócían pol-o paxaro pequeno. Por eso lle cantaban algunha que outra vez.

O teu paxaro María
anda nas miñas cereixas,
come paxariño come
veremol-as que me deixas.

Sólo unha vez atopamos referencia ôs canarios, abonda pra mostrar o sinxelo humor dos mozos que a cantaron en resposta a outras que lle botaran as mozas.

O canario e a muller
non se poden deixar solos,
o canario pol-o gato
e as mulleres pol-os homes.

Unha bandada de melros revoan nos cantares da noite. Escoitemos o seu decir.

O diaño do chirlo mirlo
onde él foi facer o niño,
a oliveira do adro
no ramallo mais altiño.

Outo, inasequible mais sempre agardarán suspiros no pensamento amoroso. Lugar e arbore sagrado. Non é ramalleira isolada, acobillo de lagartos o sol e fantasía musical de folla seca, e ramo verde de oliveira estremecente e arredada no recanto da paz do adro.

Sei d-un niño dunha melra
outro dunha lavandeira,
agora teño tres niños
co niño da costureira.

A festa tén un profundo senso humorístico. Abundan, cando cantan os mozos, coplas alegres que fan rir cas comparanzas chocantes e ditos paifocos.

Sei d-un niño dunha melra
nun cañoto d-un repolo,
deron as nenas con él
levaron cañoto e todo.

Xeito de risa na copla cantada pra seguir o tema dos niños da melra.

Teño un niño dunha melra
no altiño dunha xesta,
se me dás co niño moza
se me dás co niño hai festa.

Parece unha copla de desafío, pero un desafío de boa vecindá.

Teño un niño dunha melra
alá no Portacibrán,
cantos por alí pasean
todos co niño me dán.

Non hai segredos d'amores. O corazón estende un romántico decir o seu redor. Ben quixera gardar algún mozo o seu querer no mais fondo dos segredos pero entónces a ledicia non sería total.

Da banda d'alá do río
asubíame unha melra,
a melra como asubía
anda segando na herba.

Agora hai que facer alusión a algunha garbosa que fai os medios de que se descubra a súa presenza no prado. E a viaxeira que vai ô cair da tarde buscar unha cesta de herba vizosa, d'outono pra coidar o gando. Canta pasatempes nos compases da seitura.

A perdíz anda no monte
i-o perdigón no balado,
a perdíz anda decindo
ben acá meu namorado.

Sólo unha vez canta a perdíz e canta pra chamar en garimoso consello os perdigóns espaxados a súa veira.

De todol-os paxariños un dos mais tristes é o moucho, anda sempre cantando notas de mala fortuna.

Eu ben vín estar o moucho
encima d-un gacio de uvas,
vaite d'ahí morte negra
desamparo das viudas.

E a voz do medo nas carballeiras, é a sombra misteriosa que trai un falar das tumbas, por eso vai no medio das suas notas certo desprecio de oficio.

Eu ben vín estar o moucho
encima d-ún amieiro,
coa subela na mán
aprendendo a zapateiro.

No pobre cantar de laídos sai a relucir o oficio de zapateiro que xuntamente co de xastre e costureira son motivo de cantigas burleiras que non ofenden a quen as oi.

Eu ben vín estar o moucho
enriba d-aquel penedo,
non che teño medo, moucho,
moucho, non che teño medo.

Tamén hai valentes que non tén medo a nada, son poucos pero levan folgos briosos pra botar un desafío ô triste pantasma pousado na cima do outeiro.

Moucho que estás no canizo
bota castañas abaixo,
anque non teño mandil
acadochas no refaixo.

Quizais sea un chamar con mal nome a calquer falcatruán que non quere facer o que lle mandan e agora subeuse pro canizo a rillar nas castañas curadas.

Hay xentes que viron tremendos reptiles quizais lagartos con crista que non magoan a ninguén, son xigantons de comparsa baixo penedos e toxearas; non poderán ser nunca os basiliscos da lenda.

Da banda d'alá do río
hai un lagarto con crista,
canta como un resiñol
baila que Dios nos asista.

Foi ben adicada a copla a un mozo rebulideiro que saca puntos de grandes garabatos, tén lixeiro garbo e hasta usa de señorío.

O reiseñor cando canta
sua dama ten no niño,
mira como é amoroso
o amor do paxariño.

De total-as aves ningunha posee tan garbosa voz como o reiseñor. Canta pol-a noite nas abrigadas carballeiras, a sua música gozosa quizais sea pra él mesmo o trunfo da melodía. O seu canto dulce de misteriosos decires, é o canto real na primaveira da nosa terra.

Quen me dera ter a mín
a gargantiña d-un galo,
cantar como un reiseñor,
falar como un papagaio.

E un deseo expresado en moitas coplas a pasión do canto, as ansias de cantar ben sin enrouquecer en toda a noite

anque cante toda a noite
non arreamos bandeira.

O deseo da cantora busca o reiseñor por modelo que foxe como un outo ideal a toda comparanza e trai un recordo ô papagaio quizais por ser ave de fora que debeu impresionar coas suas falas âs xentes campesiñas. Recordamos o louro que tiña Hermida de Famelga que repetía preguntas e facía respostas asisadas inda que â sua maneira, e mais famoso o de don Perfecto Feixóo de Pontevedra.

O paxaro cando chove
mete o rabo na silveira,
así fan as boas mozas
cando non hai quen as queira.

No grupo de paxariños que non clasifica o cantar vai o feito de esconderse das choivadas, aredarse pro comareiro, buscando a protección das silvas, dos codeiros e dos sanguíños que viven en común. Levan a pena de non poder acadar a vida nos oídos pero sempre lles queda a esperanza do mañán.

O paxaro na silveira
anda moi adivertido,
o amor cando pretende
anda moi descolorido.

Outra vez o paxaro innominado ruxindo nas follas das silvas. Non sabemos se percorrerá a silveira buscando as amoras maduras ou si anda apreixando musgos pra facer o niño inda que sea nos primeiros meses do ano. Poida que sea un carriciño cantor que xa no mes de xaneiro anda facendo casa nos cómaros abrigados. Ese afán de percura divirte ôs paxariños e tén pros homes unha cavilación tan grande que perden as fazulas o color como si a emoción de amar levase por pasión profunda o sangue ô corazón sacandoa da cara dos amantes.

Xa comín e xa bebín
regalei o meu peitiño,
agora vou pra gaiola;
¡ten pacencia, paxariño!

Na serie de paxariños que cantan na gaiola hainos que non precisan denominación especial. Vai no seu voar a conformidade do que son apartados das frondas da terra. Teñen amas que deles cuidan e co bon trato que lle dan perden a fina saída da mañán pol-os agros da vecindá. Comen, beben e dormen na gaiola.

Hai que despedirse do serán. Van botar a derradeira copla as mozas cantoras. Moitas xa cubriron os mantóns e os mozos capas e gabáns. Alguns preparan

unha luz pra baixar hasta o camiño onde xa se ve porque vai subindo a lua e crarexa nos outeiros. Remátase co canto do galo que ven chamando pol-o día.

Cantan os galos o día
érguete, meu ben, e vaite.
Como me hei d-ir, queridiña,
como me hei d-ir e deixarte?

Rematouse o serán, colgaron as panderetas na viga e descolgaron a luz de carburo que con lixeiras apagadelas alumbrou a festa. Agora a viga caeu co tempo, o farol escorrentouno a luz da electricidá e as cantigas viven no arume das roseiras que florecen na nosa terra.

Teño de poñer eu remate o pasatempo e fareino con unha copla que leva o meu agradecimento a vosa atención. Poderá ser a copla mal cantada, defecto da miña voz, pero leva o mais profundo sentimento.

Viva, viva quen me axuda,
viva quen me está axudando,
vivan os señores todos
que me están acompañando.

DIXEN

Resposta do excelentísimo señor don
Ramón Otero Pedrayo

Señor Presidente, señores académicos,
señoras e señores:

Quixera nas miñas palabras, que non han seren moitas pro ben inzadas de verdade e de amor, manter aquila ergueita chama de leda confianza, de inmorrente esperanza, briladoira como os fachicos e as estrelas da fonda noite aldeán galega, no decorrere do feiticeiro discurso que rematou, fai un intre, como a derradeira pinga de lus do folión. Da foliada da terra ó mesmo tempo ergueita e gasalleira de Cotobade, achegada por vencillos de chán e de tradición ó cerne montesío da Nosa Terra, nái de vales ben logo de naceren envolventos na dozura da Beiramar, terra madroa de bos canteiros e petrucios, de espíritos fidalgos, de xente letrada e labrega da millor da Galiza. Bón fillo de Cotobade Antonio Fráguas quíxonos ofrecere esta noigte a gala e honra do seu país: seus cantos.

Pro non amuchados nas papeletas do erudito, e si viventes, agromados nos labros do pobo... Non ordeados en renques e copelos sistemáticos, sinon ergueitos e esmorecidos uns após dos outros, asegun as horas de unha noite de festa e conforme o amor e a rexouba, o desafío e a saudade, o gosto da liorta e o aquecemento das lembranzas os van ispirando. Devalan as cántigas na noite riba das teebras como as ondas na praia. Son mociñas e mozos, petrucias e donas da sua casa, rillotes, peleriños... Cada un co seu acento: de fontela nova, de aire doncel de abril nos ameneiros, de ecoar de vellos tempos no bosque antigo, ou charetear da garamata paisana nas lareiras. Gardan as voces sua persoalidade no cantar, mais o tempo afúndense na conxunta e secular armuñía. Nace Galiza cun cantigar e algun solpór somentes por Deus coñecido ha ser seu canto de derradeira saudade... Un intre do cantigar galego, da voce armoñosa da nosa xente resóa na Academia por a bondade e xentileza do novo compañeiro. Saímos de ista sesión mais mozos e confirmados na fontela sempre alboradeira do canto do pobo.

No discurso latexa toda a sensibilidade, o saber, a inorme confianza no vivir e no alén, o espírito ó mesmo tempo criador e lembradoiro, de Antonio Fráguas. Il rexo e doncel, calcado e levián, galego dos “bos e xenerosos” e por galego moderno e universal, namorado respeitoso das formas artísticas populares e mestre nos saberes que lle dan sona brillante na xuventude inteleitoal da

Galiza. Son eles, por riba de outros, a Geografía e a Etnografía, mais ben logo, en canto sexa publicado seu libro sobre o Colexio compostelán de Fonseca, ha ser Fraguas aplausado como historiador.

Ainda coutando os pulos do curazón desexoso de lembrar intres e memorias, teimarei un pequeno *cursus honorum* do noso compañeiro longamente agardado. Perdoade –Fráguas na sua grande bondade mo dispensa deseguidasi non enteiro ben as obras e traballos de quen sí Deus lle mantiver saude e áneos madurará seu espírito e suas horas en novas e fartas regalías de colleitas e froitos pro bén da Nosa Terra e o mundo da cultura.

Chegou Antonio Fráguas ó limiar grave e xubiloso da adoulescenza en tempo novo e grorioso, cando o Seminario de Estudos Galegos axuntaba baixo seu ramo frolecido no sagro xardín e na adicación de Rosalía a impacenza creadora da millor mocidade galega. Etnografos, historiadores, naturalistas, poetas. Moitos, cecais os mais dos de aquela mestres e estudantes, tiveron xa seu pasamento diste mundo. Adiquemoslle un calado e fondo recordo. Eles devolven ó seu canle verdadeiro as augas da xuventude e da espranza. Nomes como o de Don Salvador Cabeza de León, derradeira e nobre ponla de unha xenerazón romántica, xúntanse co de mociños latexantes de esperanza como o de Xurxo Lourenzo Fernandez, en cuio anxélico carauter a gravidade do saber centifico inxeríase na grácia e zume de un espírito de artista... Fráguas estudante compostelán coñeceu o engado da vella biblioteca e das áulas e cráustros, das rúas e soportás, que foron e han seren cánles do amor das ideas, da xentileza do espírito e as ergueitas formas e arelanzas da cultura... Na crase de Cotarelo, nas de outros mestres, acarón de compañeiros ben logo sonados moitos de eles, Fráguas doutorouse nisa Faculdade de Compostelanismo que lonxe de bolras e diplomas concede a finura no xusgare, a simpatía e o amor das cousas belidas, o humorismo riseiro diante da seriedade pedante, o gosto peleriño... Pensade nun día de mercado compostelán: baixo o grave e ledó medrar e devecer dos toques do Relox as rúas e as áulas poboadas de vixiantes estudosos, e no coto de Santa Susana, no agasallo baril da carballeira ilustre as cousas e as artes, os ditos e latexares da campía: toda a Galiza...

Fráguas dende mociño asucou entramos eidos veciños como sendo da mesma herdanza. Algunha serán a xentileza renacente do cráustro de Fonseca ispiroulle o ambizoso degoiro de facer a historia do que foi Colexio de teólogos e fogar das millores xineas galegas no tempo xuvenil. Moito se ten escrito en gabanza do Colexio, moitas cróas de líricas lembranzas se teñen botado ó lago de recordos que a ronda dos xentís arcos e o elequio requintado de Cadavalo Gravio tén por orelas... Mais soio arestora cando vai sair o libro de Fráguas

pódese aledar na outra beira o espírito de Neira de Mosquera, o engolamento de Fernandez Varela, o xénio melancónico de Pastor Díaz... Obra sufincada en fondos alicerces eruditos o *Fonseca e seus colexiales* de Antonio Fráguas probará como a semente do método e fondo senso histórico do P. Sarmiento, do grande doutor da historia santiaguesa López Ferreiro, remanece en fartos outonos. Libro ó tempo de historia, nobiliario o estilo dos do P. Gándara, canteira de vidas, o adicado por Fráguas o Colexio cerne da Universidade, abondaria pra a groria de sosegado locir de un bon erudito.

A revista *Nos* de inmorrente aitoalidade, a *Revista de Filología*, os xornaes galegos particularmente en datas solenes de centearios e festas, a groriosa *Revista Portuguesa de Filología*, a de *Dialectologia y Tradiciones populares*, os *Cuadernos do Instituto Padre Sarmiento*, e outras revistas, conteñen admirables traballos do noso amigo e compañeiro... Non houber sido dificultoso facer a bibliografía completa e xa farta de tídoos do novo académico. Como pormete moito mais escolmamos nunha indicación xeneral e soio quixeramos maxinare a legría e a gravidade, o amor e o método con que Antonio Fráguas leva e enteira seus traballos, momentos de un grande inquérito sobre o fondo e latexante ser da Galiza... Miro a Fráguas pescudando o folklore da belida parroquia de Armeses, raiosa terra de bocarribeira descendo ó asucamento do val barbantiñán, seguindo os écos e manifestaciós do Entroido en Cotobade, estudando os costumes dos casamentos e dos fiadeiros... Fráguas tén traballado con respeito e amor as emozoantes formas as veces fébres ecos do culto dos mortos nista terra onde as sombras dos difuntiños se non afastan da lareira e conversa dos viventes. Por igoyal estuda as festas do Nadal e as artes antigas e ilustres dos acibicheiros composteláns e os xogos dos rapaces...

Teño amizade con Fráguas dende fái moitos anos, sendo il un mociño, e eu un home feito. O xenial Castelao a todos nos aloumeaba ca sua podente e gasalleira verba, exempro e obra. Eu chegando a Compostela sempre con anovada ilusión, procurando os xóvens estudantes, falaba longamente co mociño Fráguas. Ningunha cousa pode ser mais gasalleira cos vellos como o amor, simpatía e confianza dos mozos. E eu na miña vida disfruito e teño disfrutado longamente de isa regalía. Meu premio, miña groria, frol de amizade.

Tamén o gosto e práctica dos estudos xeográficos axudaron a manter e fortalecer a simpatía entre nos. De neniño, apenas saído do colo e ámpido familiar tiven a fortuna de ser levado da mán por os frolidos carreiros da Xeografía por un mestre de senlleira valencia Don Eudardo Moreno López. Co tempo foi recompensa miña e fortalecemento de unha amizade por riba das escuras sebes da morte o rubir no Instituto de Ourense, miña pátreia, a mesma cadeira

dende a cal Moreno López nos falaba dos neveiros do Alpe, do latexar do peito oceánico, do vivir e do pasamento das vilas e das culturas a un fato de rapaciños o comén do século. Teño a ilusión de si cecais miña dedicación a cenza e mais o espírito dos vellos mestres da paisaxe traballando no impeitizo do xoven Fráguas axudou a formación e frolecemento do perfecto xeógrafo que hoxe se senta na nosa Academia.

Ser mestre na Xeografía non significa –sabédelo millor do que a min– domear greas de feitos novos e impacentes e ordealos nos tempos de carreira e hipodromos de cursos, libros e conferencias. Quer dicir ser dono do espírito, da chave, dos tempos e sagrados da paisaxe. E nisto Fráguas é mestre perfecto con emozoadado senso de estudante. Pois soio quén non teña perdido a saudosa e insatisfeita arelanza do estudante pode ser merecente diante a xuventude do tído de mestre.

Fráguas enxergando un rodopío de hourizonte, unha estaxe ribeirán, o acudir das rúas ó chamamento da praza, dibuxa a temática xeográfica e alenta na vaga néboa de traballos humanos, arelanzas e ecoares do Folclore. Entramas discipriñas e métodos comprementanse no xóven mestre. No seu manual de Xeografía da Galiza viven cos seus argumentos as rexións naturais, as gandreiras soedás e as brosladas ribeiras, as tónicas atlánticas, o setestrela das cidades antigas e o raiolar das novas. Fráguas tivo a xentileza de estampar meu nome na lumieira e adicación do seu fermoso manual.

Novamente quérolle mostrare meu agradecimento diante de iste escolleito concurso.

Viaxeiro e mestre Fráguas foi ben novo profesor da Facultade de Filosofía e Letras de Sant-Yago, diu fermosas conferencias, dende 1950 é cadeirático de Xeografía e Historia no Instituto de Lugo. Nil tivo un nobre devanceiro, o grande xeógrafo e poeta Primitivo R. Sanjurjo, tamén meu vello e fraderno amigo, pra cuio saber non había recanto escuro en ningun grande mestre da Xeografía...

Dispensademe si falo cecais moito ou demais de min. Iste aito solene e inzado e tecido de simpatía vaise trocando pra min en festa saudosa de amizade. Pra que fora grande e fonda miña emozón comprindo o mandado de recibir a Antonio Fráguas soio fallaba a presenza de Castelao.

Fai un intre foi lembrado por Fráguas con senlleiras palabras de grave resoanza nos curazós e na lembranza. Elas han de vivire longamente como unha das mais fondas e perfectas gabanzas que se teñan feito en lembranza do soio xénio con que Deus ten ergueito a xente e terra galega dende a morte de Pondal.

Non poden ser ociosas algunhas poucas verbas miñas adicadas a Castelao. Dous cernes namorados do ser inmorredoiro da Galiza sucedense na mesma cadeira de ista Academia náda baixo o tripre e xenial signo de Pondal, Curros e Murguía.

A derradeira carta, xa non rematada, esquirta por Castelao, noso Daniel, foi dirixida a min... Na metade da folla en branco enxergo a lus de sol na néboa arousán de seus grandes e caridosos ollos cegos e o máino e cánso movemento da man afeita o lapis que pra íl deixou a mán de Goya, a man de Daniel amiga e xenerosa, fraderna pra toda a door humán.

Os ollos e a man de Daniel pescudaron e refrexaron pra a inmortalidade feitas por il sorprendidas das milliores composiciós, as mais saudosas, da paisaxe galega... Castelao foi o xeógrafo da simpatía das formas eispresivas. Ca intuición e amor do artista, do agradecido fillo, Castelao atinou xenialmente nas síntesis da terra e a laboura humán. Os escearios de rías tremelocentes e piñeiros sonorosos ó estilo pondalián, as encostas brosladas e frolecidas nas eirexas románicas, nos adrals onde o tempo histórico deixa o paso á sombra do eterno, nos pazos madurecidos nos outonos barrocos, dibuxados por Castelao gardan a verdade xeografica envolveita en poesía, en door e esperanza humán... Hai un cadriño de Castelao no Museu de Pontevedra “Devalar” que pecha, millor do que as páxinas de un grande mestre da Xeografía isa vivenza do tempo mariño, cósmica mensura, latexante na ialma das xentes e das culturas agasalladas por o “vento mareiro”.

Chega o novo compañeiro con pulos e tecnicas de traballo. Non ha ser un académico de folgo e orlamente. Sientan vagamente no clima e ambiente de istes anos as figuras de uns cantos libros que a leda e grave madurez da cultura galega recraman... Moitas veces temos falado Antonio Fráguas e mais éu de un diccionario xeográfico da Galiza... Cecáis o xoven mestre hoxe aplausado na Academia, teña labourado boa parte da longa e feiteira urdime das parroquias e as vilas, os campos da feira, e as roínas, o recender como écos saudosos na soedade dos nomes esquencidos e o baril e cantareiro agromar dos novos.

Precísase de saber moi fondo e sotíl, pro tamen de amor e gostoso afundimento na paisaxe pra empresa semellante... Non hai recanto nin sebe, eido apenas esmaltado na gandreira encosta que en terra de tal xeito amolecida por a orballeira da door e a esperanza humán, non garde unha resposta pra quén saiba perguntare... E Fraguas, folclorista e xeógrafo, historiador e recibido na Facultade dos bos viaxeiros é dos sabidores en despechar os sagredos do fondo e ricaz, devaladoiro e misterioso ser da Galiza...

Moitos amigos de Fráguas –de eles todos os que tiveron de lonxe ou de cerca o privilexio e regalía de seren seus disciples– están connosco, en espírito, neste aito sinxelo, envolvemento na solenidade do verdadeiro, premio e ó tempo obriga pra quens como o novo académico alentan xa no exemplo dos grandes e inmorrentes guieiros da nosa Institución.

Con amizade e lembranza un dos mais antigos académicos síntese mozo e case estudante o dar a norabóa o novo académico pois co il e co seu belido discurso moitas canles xordas sóan a primaveirales arroiadas e nos peitos cheos do anxeio de novos traballos e alboradas érguese o grave e xogoral a estrofa pondalián:

Por o baixo cantando
o sonoro vai

.....

E co ela a inmorredoirá esperanza.

Índice

DISCURSO DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON ANTONIO FRAGUAS FRAGUAS 7

RESPOSTA DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON RAMÓN OTERO PEDRAYO 27

Real Academia Galega

Rúa Tabernas, 11

15001 A Coruña

Tlf. 981 207 308

Fax 981 216 467

secretaria@academia.gal

www.academia.gal

REAL ACADEMIA GALEGA

